

Het Schalthaus H6 (schakelhuisje)

Het *Schalthaus* H6 (schakelhuisje) lag dicht bij de versperring, ter hoogte van de huidige Klinkaardstraat in Putte. In het hoge gedeelte van dergelijke schakelhuisjes was meestal schakelapparatuur ondergebracht; het lage gedeelte diende als wachtlokaal. Achteraan zien we duidelijk de versperring en een gewapende grenswachter. Wanneer er bij de schakelapparatuur een melding kwam van een incident – bijvoorbeeld een kortsluiting – moest een van de grenswachters in het schakelhuisje langs het patrouillepad naar de plaats van het incident fietsen om na te gaan wat er precies aan de hand was: een dier dat tegen de versperringsdraden was gelopen, een boom die op de draden was gevallen, een mislukte poging om over de versperring te geraken, enz. Vervolgens moest de betrokken grenswachter verslag komen uitbrengen van het incident, werd eventueel de sectoroverste verwittigd en moesten hoe dan ook de nodige maatregelen worden getroffen om zo snel mogelijk het probleem op te lossen (Foto eigen archief).

De duivelsdraad aan de Belgisch- Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog

'Nach Holland war Tor und Tür geöffnet.'¹

Em. Prof. dr. A. Vanneste (Universiteit Antwerpen)

Deze uitspraak, verschenen in een Duitse publicatie van het interbellum, illustreert perfect de gevoelens van de bezetter tijdens de Eerste Wereldoorlog ten aanzien van de voor hem toch wel storende activiteiten aan de Belgisch-Nederlandse grens. Door het feit dat Nederland niet rechtstreeks betrokken was bij de grote wereldbrand was de Belgische rijksgrens met Nederland immers de enige grens met een niet-oorlogvoerend land. Om diverse redenen, die wij in deze bijdrage zullen toelichten, werd die grens eigenlijk niet meer en niet minder dan *een tweede Belgisch front*. Het moge dan heel wat minder moorddadig geweest zijn dan wat gemeenzaam het IJzerfront wordt genoemd,² toch hebben tal van onze landgenoten er een strijd geleverd waaraan de traditionele geschiedschrijving tot op heden jammer genoeg weinig of geen aandacht heeft besteed. Oorlog is uiteraard een zaak van militairen en veldslagen, maar men mag niet uit het oog verliezen dat ook talrijke burgers gepoogd hebben om een substantiële bijdrage te leveren in de strijd tegen de bezetter. Het ging hier dan voornamelijk om grensbewoners, in de ruime zin van het woord, die in hun eigen dorp en in de omliggende dorpen actief zijn geweest in diverse vormen van verzet.³ Wij zullen dat overigens illustreren aan de hand van een aantal lokale voorbeelden of casussen. Precies daarom is het belangrijk dat, vanuit een ruimere context, het onderzoek naar de plaatselijke geschiedenis poogt om deze *vergeten* gebeurtenissen aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog op een correcte wijze te reconstrueren en naar waarde te schatten.

1 Naar Nederland stonden de deuren wijd open. W. Foerster (red.), *Kämpfer an vergessenen Fronten* (Berlijn 1931) 451.

2 In ons land vielen er tijdens de Eerste Wereldoorlog ongeveer 600.000 doden, waarvan 550.000 in West-Vlaanderen. (Zie <http://www.inlandersfields.be/NL/nl/woi-in-vlaanderen/dodenregister/inleiding>).

In deze bijdrage gaan wij allereerst en voornamelijk in op de omstandigheden die de grens met Nederland zo uitzonderlijk hebben gemaakt. Vervolgens wordt aandacht besteed aan de bouw en de structuur van de elektrische draadversperring, aan de gevolgen ervan voor de plaatselijke bevolking en aan de slachtoffers die de versperring heeft gemaakt. Hierbij zullen wij proberen te verduidelijken hoe het verzet reageerde op de bouw van de moordende versperring. Tot slot zullen wij nog een aantal suggesties en adviezen formuleren voor verder onderzoek naar de plaatselijke of regionale geschiedenis rondom de draadversperring.

Van bij de aanvang van de oorlog blijkt dat de Belgen – in feite alle westerse geallieerden – in vele opzichten dankbaar gebruik hebben gemaakt van het specifiek statuut van de Belgisch-Nederlandse rijksgrens. Het ging om zes types van grensactiviteiten, waarvan drie rechtstreeks en drie onrechtstreeks voor de bezetter meer dan gewoon verontrustend waren.

Duizenden Belgen zouden dag en nacht het transport van Duitse troepen via het spoor in de gaten houden

Allereerst en voornamelijk waren er de oproepen van koning Albert I en, rond Kerstmis 1914, van kardinaal Mercier⁴ tot alle in België weerbare maar niet gemobiliseerde mannen om het IJzerfront te verwoegen en het danig geteisterd Belgisch leger te versterken. Na de Duitse inval op 4 augustus 1914, de met de Duitse opmars gepaard gaande gevechten, de val van Antwerpen op 9 oktober en de strategische terugtocht naar het noordwesten van het land was het aanvankelijk ongeveer 200.000 man sterke Belgisch leger tot minder dan de helft van zijn effectieven gereduceerd. Na de oproepen van de koning en van de kardinaal ontstonden er snel clandestiene rekruteringslijnen naar Nederland. De oorlogsvrijwilligers werden over de Belgisch-Nederlandse grens geleid, meestal in Vlissingen verzameld en over het Kanaal naar Groot-Brittannië gebracht. Daar kregen ze een korte militaire opleiding en werden ze naar Noord-Frankrijk gevaren waar ze werden toebedeeld aan verschillende strijdende eenheden aan het front. Gedurende de ganse oorlog zouden ruim 30.000 oorlogsvrijwilligers op die wijze achter de IJzer zijn geraakt.⁵

Ten tweede zouden de Britse, Franse en Belgische inlichtingendiensten vrij snel na het uitbreken van de oorlog beslissen om de coördinatiecel van de geallieerde spionageactiviteiten op het vasteland in Nederland te vestigen.⁶ De spionage zelf gebeurde uiteraard in bezet gebied en bestond vooral uit spoorwagobservatie. Duizenden Belgen zouden dag en nacht het transport van Duitse troepen via het spoor in de gaten houden: welke eenheden werden er vervoerd, naar waar werden ze gebracht, met welke bewapening, enzovoort. In België zijn er ruim 6.000 agenten actief geweest, georganiseerd in zowat 300 plaatselijke, regionale of nationale netwerken, de zogenaamde *diensten* of *services*. Waarnemers noteerden zoveel mogelijk gegevens, anderen codeerden die informatie en achtereenvolgende koeriers zorgden ervoor dat de gegevens de Nederlandse grenzen bereikten in Zeeuws-Vlaanderen, Antwerpen of Limburg. Speciale agenten smokkelden de berichten over de grens en in Nederland verblijvende medewerkers brachten ze naar de intergeallieerde inlichtingendiensten. Daar

3 In tegenstelling tot de Tweede Wereldoorlog was er tijdens de Eerste Wereldoorlog geen sprake van gewapend verzet.

4 D. Mercier, *Lettre pastorale sur le patriotisme et l'endurance* de son Eminence le Cardinal Mercier, Archevêque de Malines, Noël 1914 (Londen 1914) [*Herderlijke brief over de vaderlandsliefde en de volharding van zijne eminentie Kardinaal Mercier, Aartsbisschop van Mechelen, Kerstmis 1914*].

5 L. De Vos, *De Eerste Wereldoorlog* (Brussel 2003) 25, 50, 58.

6 Vanaf het einde van 1914 worden de spionageactiviteiten in België en Noord-Frankrijk door de Britten geleid vanuit Folkestone; deze intergeallieerde inlichtingendienst beschikte over belangrijke bureaus in Vlissingen en Maastricht, en vanaf september 1915 ook in Rotterdam.

werd een en ander geanalyseerd en eventueel overgemaakt aan de militaire staven in Groot-Brittannië. Er was ook een beperkt aantal agenten die instonden voor klassieke luchtvaart-, marine- of grondobservatie, bijvoorbeeld rond de haven van Zeebrugge of aan de Duitse kant van het front. Vaak slaagde men erin om informatie – bijvoorbeeld van bij het front – in minder dan 24 uur Nederland of zelfs Folkestone te doen bereiken. Een aantal van deze diensten werd ontmanteld door de Duitse contraspionage, andere hielden het uit tot aan het einde van de oorlog. 225 agenten werden door de Duitsers gefusilleerd.⁷

7 Voor meer cijfers zie J. Van Der Fraenen, *Voor den kop geschoten. Executies van Belgische spionnen door de Duitse bezetter (1914–1918)* (Roesselare 2009).

Ten derde werden er aan de grens niet enkel oorlogsvrijwilligers en geheime berichten overgesmokkeld, maar ook brieven naar en van frontsoldaten. Toen het leger zich had teruggetrokken achter de IJzer ontstonden er al snel allerlei organisaties – zoals *Familiegroet* of *Le Mot du soldat*⁸ – die ervoor zorgden dat familieleden van frontsoldaten brieven konden schrijven naar hun geliefde achter het front. De postdiensten in bezet gebied waren immers in handen van de bezetter en leden onder een strenge censuur. Net zoals dat het geval was met geheime berichten, werden overal te lande clandestien brieven opgehaald, via koeriers naar de grenzen gebracht en naar Nederland gesmokkeld waar ze via vrij goed georganiseerde postkantoren in Maastricht, Baarle-Hertog of Vlissingen naar Groot-Brittannië werden gebracht en verder achter het westelijk front. De antwoordpost legde precies de omgekeerde weg af. Tijdens de ganse oorlog vonden zo honderdduizenden brieven naar en van frontsoldaten hun weg.

8 Letterlijk betekent de Franse term: het woordje van de soldaat.

Ten vierde werd de grensstreek, naast deze drie activiteiten, die voor de bezetter toch wel onrustwekkend waren, nog geteisterd door een bijzonder actieve smokkel. De Belgen smokkelden ten gevolge van de door de oorlog gecreëerde schaarste aan levensmiddelen. De Nederlanders deden het meestal om munt te slaan uit deze toestand – hoewel uiteraard ook sommige Belgische smokkelaars niet vies waren van enig geldgewin. De Duitsers aan de grenzen smokkelden vaak duchtig mee met de Belgen zowel als met de Nederlanders, er was bij hen immers evenmin overvloed aan levensmiddelen, boter, eieren, tabak, fatsoenlijk brood, enzovoort.

Maar er werden niet enkele levensmiddelen vanuit Nederland naar België gesmokkeld. Aangezien de Duitse perscensuur de Belgische kranten aan banden had gelegd, konden onze landgenoten nergens objectieve of correcte informatie vinden over het verloop van de vijandelijkheden aan de verschillende fronten. Vandaar dat ook Nederlandse kranten in het geheim naar België werden gesmokkeld.

Tot slot nog een woordje over de gigantische vluchtelingenstromen in de eerste oorlogsmaanden en gedeeltelijk ook nog tijdens de oorlog. Nadat de Duitsers ons land waren binnengevallen en de burgers een en ander vernamen over de barbarij die de invallers hadden verricht in tal van Belgische plaatsen – Leuven, Dendermonde, Visé, Dinant, enzovoort – maar vooral tijdens het beleg van Antwerpen, ontvluchtten honderdduizenden Belgen het land. Ongeveer 250.000 landgenoten trokken naar Groot-Brittannië en 350.000 naar Frankrijk. Daar werden de Belgen meestal tewerkgesteld in de oorlogsindustrie – ook al niet zo aantrekkelijk voor de Duitsers! Maar ongeveer 1.000.000 vluchtten naar Nederland, waar ze werden onthaald door particulieren en caritatieve organisaties of in rijksvluchttoorden terecht kwamen. Nederland, dat zelf maar 6.000.000 inwoners telde, werd vooral tijdens de maanden september en oktober 1914 letterlijk overrompeld door Belgische vluchtelingen. Omwille van zijn neutrale status kon of mocht Nederland ze niet tewerkstellen, maar ze moesten wel kleren, logies en voedsel krijgen. Daarenboven werden ruim 30.000 tijdens het beleg van Antwerpen gevluchte militairen in Nederland ontwapend en geïnter-

neerd. Het gros van de burgervluchtelingen zou evenwel reeds vanaf november en december 1914 naar België kunnen terugkeren. De geïnterneerde militairen bleven er wel. Maar nog tijdens de oorlog zouden ook veel Belgen nog naar Nederland vluchten: agenten die in België door de Duitsers gezocht werden, burgers die het hier niet meer zagen zitten, enzovoort. Men neemt aan dat er tijdens de oorlog minstens 100.000 Belgen permanent in Nederland zijn gebleven. Het grootste deel van de vluchtelingen in Frankrijk en Groot-Brittannië zijn pas aan het einde of zelfs een jaar na het einde van de oorlog teruggekeerd.

De versperring zelf was niets meer dan een rij palen waarop porseleinen isolatoren waren geplaatst waaraan veelal gladde draad werd bevestigd, soms ook prikkeldraad

Het moge duidelijk zijn dat het aan de Belgisch-Nederlandse grens veel te druk was naar de zin van de bezetter. Een gewone bezetting volstond niet om de talrijke exfiltranten langs de 449,5 km lange Belgisch-Nederlandse tegen te houden: oorlogsvrijwilligers, agenten van de inlichtingendiensten, brieven- en mensensmokkelaars, gewone smokkelaars en burgervluchtelingen. Vooral de eerste drie soorten grensactiviteiten konden voor de bezetter nadelige gevolgen hebben. Duitsland kon net tolereren dat de troepen aan het front werden versterkt door oorlogsvrijwilligers. Spionage moest koste wat kost worden tegengegaan. Clandestiene post had een positieve invloed op het moreel van de fronttroepen en van de bezette bevolking en kon trouwens ook militaire informatie bevatten. Overigens was het verschil tussen de smokkel van oorlogsvrijwilligers, vluchtelingen, post, geheime berichten, kranten en levensmiddelen zeer vaag. Vele verzetslieden aan de grens lieten zich in met verschillende soorten van die activiteiten.

Dat alles verplichtte de bezetter hoe dan ook om tot het uiterste te gaan inzake militaire vindingrijkheid om de grens te bewaken.

De Belgen worden ingekooid

Meer manschappen inzetten aan de grenzen was geen optie: de Duitsers hadden immers hun troepen broodnodig aan het westelijk zowel als aan het oostelijk front. Wat meer prikkeldraad aan de grens, of een gewone afsluiting leken hen al evenmin doeltreffend. Dan maar de grote middelen. Het Duitse leger had in Oost-Europa al enige ervaring opgedaan met het gebruik van elektriciteit – hier nog quasi onbekend – voor oorlogsdoeleinden, als wapen en als logistiek hulpmiddel.⁹ In de onmiddellijke omgeving van gouverneur-generaal von Bissing in Brussel werd in het begin van 1915 beslist om de hele Belgisch-Nederlandse grens af te sluiten met een elektrische versperring. Dat dit geen wilde bevlieging was, moge blijken uit tal van archiefstukken en plannen die aantonen dat een en ander bijzonder zorgvuldig werd voorbereid. Het begin van uitvoering van het plan situeert zich midden in de lente van 1915.

De versperring zou voornamelijk gebouwd worden door Duitse genietroepen – *Pioniere* – van de *Landsturm*, eigenlijk reservisten van tegen de 40 jaar oud.

9 Zie o.m. S. Jellinek, *Elektropathologie. Die Erkrankungen durch Blitzschlag und elektrischen Starkstrom in klinischer und forensischer Darstellung* (Stuttgart 1903); G. Luxbacher, 'Elektrohygiene – Elektrokrieg. Stefan Jellinek und das Elektropathologische Museum in Wien' in: G.A. Stadler en A. Kuisle (reds.), *Technik zwischen Akzeptanz und Widerstand*, New York 1999) 252–259 en R. Pollak en R. Von Rubin, *Die Elektro-Technik im Kriege* (Wenen/Berlijn 1919).

Uiteraard stond de afsluiting altijd op Belgisch grondgebied, soms dicht bij en soms wat verder van de rijksgrens. Het blijkt dat Duitsers reeds voor de oorlog tienduizenden kaarten van België hadden aangekocht: zij wisten dus precies waar en hoe de grenzen met Nederland liepen, van Knokke tot tegen Aken. De bouwers zijn op verschillende plaatsen tegelijk begonnen met het optrekken van de versperring. Zij was dan ook niet overal op hetzelfde moment klaar. Op zijn vroegst was ze af en stond er spanning op in april of mei 1915 (Zandvliet, Stabroek Weelde), maar hier en daar was dat pas een jaar later het geval (Rijkevorsel, Molenbeersel, Maaseik). Hoe dan ook was het tracé in Zeeuws-Vlaanderen in juli 1915 zo goed als volledig afgewerkt. Daarenboven werden sommige stukken van de versperring tijdens de oorlog verplaatst, ondermeer in Noord-Limburg en bij Sint-Laureins.

De versperring zelf was niets meer dan een rij palen waarop porseleinen isolatoren waren geplaatst waaraan veelal gladde draad werd bevestigd, soms ook prikkeldraad. Het aantal draden, op ongeveer 30 cm van elkaar gelegen, kon verschillen van plaats tot plaats: soms waren het er maar drie, soms wel tien. Toen de Duitsers merkten dat men door het toepassen van speciale technieken tussen de draden kon glijpen, hebben zij op bepaalde trajecten de draden ook nog verticaal met elkaar verbonden. In of langs de versperring stonden er op ongeveer 50 m van elkaar palen van zowat zeven meter hoog, die de aanvoerleiding droegen. Aan beide zijden van deze versperring hebben de bouwers een beschermende laterale afsluiting gebouwd. Meestal bedroeg de afstand tussen de gewoonlijk minder verzorgde en lagere laterale versperringen enerzijds en de centrale versperring anderzijds anderhalve tot twee à drie meter. Belangrijk om weten is dat enkel de centrale versperring onder spanning stond.

De draadversperring aan de Posthoorn bij Boekhoute. Men onderscheidt duidelijk de drie versperringen, met in het midden de draden, bevestigd aan de porseleinen isolatoren, waar een spanning van 2000 volt op stond. Rechts ligt het patrouillepad, altijd aan de Belgische kant van de versperring, met een grenswachter. Omdat dit een gebied was dat regelmatig kon overstromen, werd het patrouillepad enigszins verhoogd (Foto archief Alex Vanneste).

Aan de Belgische kant van de versperring, uiteraard buiten de laterale bescherm-draden, trokken er permanent Duitse militairen de wacht op: soms waren het vaste schildwachten, soms grenswachters die langs de draden op het patrouillepad stapten. 's Nachts werd het aantal schildwachten of patrouilleurs meestal verdubbeld. Zij klopten altijd wachtbeurten van twee uur, waarna ze werden afgelost. De militairen die de versperring bewaakten, hadden opdracht gekregen om altijd meteen te vuren wanneer er niet werd gereageerd op een *Werda*?¹⁰ of *Halt!*

10 Wie is daar?

De draadversperring op de Muggenhoek tussen Kieldrecht en Prosper. Rechts staat de hoeve Deckers, toen ook smederij. Links van de versperring, niet te zien op deze foto, stond de hoeve van H. Van Royen op een stukje niemandsland. Links vooraan ziet men een schakelkast voor het beheer van de spanning op de draden. Op deze plaats is een smokkelaar aan de versperring omgekomen. Ook een Duitse militair is hier tijdens het smokkelen *aan de draad blijven hangen*. Hij had even de spanning op de draden afgezet om aan de overkant wat tabak te gaan kopen. Een niets vermoedende collega had evenwel de stroom terug ingeschakeld (Coll. F. Duinkerke, Bergen op Zoom; met dank aan M. Buise, Hulst, voor de toelichtingen).

Op het traject tussen de Schelde en de Duitse grens stonden er op regelmatige afstanden schakelhuisjes, om de 500 tot 3000 meter, naargelang van de omstandigheden. Het waren er ruim 130. Die schakelhuisjes deden uiteraard dienst als wachtlokaal voor tien tot veertig manschappen en technici, maar er stond ook apparatuur in om de spanning op de draden te beheren. Immers, er stond niet altijd spanning op alle draden. De militaire verantwoordelijke van een bepaald traject – de *Streckenmeister*¹¹ – bepaalde welke en hoeveel draden onder spanning werden gezet in zijn zone; dat kon overigens van uur tot uur veranderen. De patrouilleurs stapten gewoonlijk het traject af tussen twee schakelhuisjes. Langs de draadversperring in Zeeuws-Vlaanderen stonden er hier en daar ook wel eens barakken die dienst deden als schakelhuisjes, maar vaak gebruikte men daarvoor ook woningen die dicht bij de versperring stonden.

11 Zoneleider, trajectleider.

De spanning op de versperring bedroeg in principe 2000 volt. Aangezien er in die tijd nog geen grote elektriciteitscentrales waren – met uitzondering van Langerbrugge, dat overigens zou weigeren om stroom te leveren aan de bezetter¹² – moest stroom gehaald worden bij de zeldzame bedrijven die hem zelf opwekten voor hun eigen machines. In de Voerstreek kwam de stroom van de Akense trammaatschappij, via een kabel uit Reutershag bij Aken. Een deel van de Antwerpse Kempen en gans Limburg werden voorzien van stroom komende van generatoren in een zagerij in Lommel en de buskruitfabriek van Kaulille. De rest van de Antwerpse Kempen kreeg stroom van een transformatorhuis

12 Zie N. Kerchaert en D. De Vleeschauer, *Het nieuwe licht uit Langerbrugge* (Antwerpen 1990).

in Kapellen, verbonden met Merksem. In Zeeuws-Vlaanderen kwam de stroom waarschijnlijk van een kleine elektriciteitscentrale bij Heist, en verder van enkele kleine bedrijfjes langs de grens. Verder waren er nog een aantal bijkomende alarminstallaties voorzien: luchtballons, uitkijktorens met grote projectoren waarvan de lichtbundels 's nachts over het landschap schoven, alarmbellen, mijnen in de nabijheid van de versperring, enzovoort.

Dat alles betekende natuurlijk dat er bij de aanleg van de versperring altijd eerst een vrij brede zone van tien tot twintig meter moest worden vrijgemaakt, ontbost of vlak gemaakt. Wanneer de versperring werd opgetrokken op landbouw- of weidegrond, slaagden de genietroepen erin om met een groep van 50 tot 60 man 1 km per dag te bouwen. Wanneer het terrein ietwat weerbarstig was – bijvoorbeeld wanneer er flink moest ontbost worden – duurde het soms wel verschillende maanden om een stuk van 10 km aan te leggen.

De militairen die de versperring bewaakten, hadden opdracht gekregen om altijd meteen te vuren wanneer er niet werd gereageerd op een *Werda?* of *Halt!*

De versperring sloot België volledig af van Nederland, maar toch voorzagen de Duitsers op regelmatige afstanden poorten in het hek. Er waren doorgangen die enkel bestemd waren voor militaire doeleinden – *Militärdurchlässe*¹³ – doorgangen voor burgers – *Zivildurchlässe*¹⁴ – en doorgangen voor militairen zowel als voor burgers. Er waren over de ganse lengte van de versperring een zeventigtal poorten; het grootste deel, een kleine vijftig, waren militaire doorgangen. Natuurlijk werden dergelijke doorgangen bijzonder goed bewaakt en werden zij pas in uitzonderlijke omstandigheden geopend. Hoewel dit enige verwondering kan wekken, waren er toch voldoende redenen om dit soort poorten te voorzien in de versperring. Allereerst en voornamelijk was het voor de bouwers van de versperring natuurlijk onmogelijk om het soms uiterst grillig verloop van de rijksgrens zeer nauwkeurig te volgen. Dat had voor gevolg dat er soms grote stukken Belgisch grondgebied werden afgesneden, waardoor een stuk Belgisch niemandsland tussen de rijksgrens en de versperring kwam liggen. Zo liep het hek bij de drie *bulten* van de Antwerpse Kempen eigenlijk aan de basis van de uitstulpingen, waardoor dorpskernen zoals Essen, Meerle en Poppel volledig afgesloten waren van de rest van België. Dat was ook het geval met Postel. Dat maakt dan ook dat de elektrische grensversperring ongeveer 100 km korter was dan de rijksgrens. Maar uiteraard bleven die stukken niemandsland tot bezet België behoren: er waren in Essen, Meerle en Poppel, om enkel die te vermelden, militairen ingekwartierd net zoals in elk ander Belgisch dorp. Het spreekt voor zich dat de bezettingstroepen zich vrij moesten kunnen bewegen tussen het gebied onder en boven de versperring. Daarvoor waren dergelijke poorten noodzakelijk. De poorten stonden ook op enkele belangrijke wegen tussen Nederland en België, en daar waar een belangrijke spoorlijn de grens dwarsste. Deze voorzorgsmaatregel was wellicht ingegeven door het feit dat het tijdens de oorlog misschien wel eens nodig zou kunnen blijken om Duitse militairen door te laten naar Nederland of, omgekeerd, om Nederlandse militairen door te laten naar België. Niemand – ook de Duitsers niet – wist of de Nederlanders hun

13 Doorgangen voor militairen.

14 Doorgangen voor burgers.

neutraliteit zouden bewaren, of zij ooit de kant van de geallieerden zouden kiezen of misschien wel de kant van Duitsland. Aan deze poorten werd ook vaak brood geleverd vanuit Nederland. Door de oorlogstoestand heerste er natuurlijk een schrijnende schaarste in België en was er bijvoorbeeld geen meel om brood te bakken. Na onderhandelingen met de Nederlanders mochten deze laatsten aan de poorten in Nederland gebakken brood komen leveren, uiteraard onder toezicht van Duitse grenswachters. De bezetter beval de plaatselijke burgerlijke

Een goed bewaakte poort in de versperring bij grenspaal 282 aan de Hellestraat bij Stekene. Deze foto illustreert duidelijk dat de grenswachters meestal oudere soldaten waren, veelal van de Landsturm. Aan de andere kant van de poort zien we een Nederlandse grenswachter. Het gaat hier meer dan waarschijnlijk om een Zivildurchlaß, dit is een poort waarlangs burgers naar Nederland konden gaan, op voorwaarde dat zij in het bezit waren van een Passierschein (Collectie L. Dullaert, Heemkring d'Euzie, Stekene; verschenen in d'Euzie 1, 1982, 4, p 64).

autoriteiten om in te staan voor een billijke verdeling van het brood onder de bevolking. Tot slot gebeurde het wel eens dat burgers de toelating kregen om via een dergelijke poort naar Nederland te gaan, voor een aantal uren of dagen, bijvoorbeeld om een ziek familielid te bezoeken of om een begrafenis bij te wonen. Een toelating hiervoor moest altijd schriftelijk verschaft worden op de *Kommandantur*, veelal tegen betaling. Op de *Passierschein*,¹⁵ het document dat aan de poort moest voorgelegd worden, waren alle identiteitsgegevens van de persoon in kwestie aangebracht, alsook de geldigheidsduur van het document. Zo kon iemand bijvoorbeeld de toelating krijgen om vanaf 10.00 uur België te verlaten, en moest diezelfde persoon zich ten laatste om 17.00 uur opnieuw aanmelden aan dezelfde poort. Indien de persoon 's avonds te laat was, of gewoon niet terugkwam, werden de familieleden van de betrokken persoon meestal meteen gearresteerd en volgden er flinke boetes voor de familie en/of voor de gemeente waar de persoon woonde.

15 Pas, vrijgeleide.

Overigens mochten burgers zich niet in de nabijheid van de versperring begeven. Langs de hele Belgisch-Nederlandse grens was er een *Grenzstreife* of *Todesstreife*¹⁶ afgebakend van 100 tot 500 meter, naargelang van de omstandigheden, het tijdstip of het landschap. Wie zich in die zone bevond, kon meteen worden gearresteerd door militairen die daar patrouilleerden. Landbouwers die dicht bij de versperring akkers of weiden hadden liggen, konden uitzonderlijk een toelating krijgen om zich op bepaalde tijdstippen of tijdens oogst- of hooi-periodes naar die akkers of weiden te begeven. Dat was overigens ook het geval voor landbouwers die velden hadden liggen in een stuk niemandsland of zelfs op Nederlands grondgebied.

16 Grensstrook of dodenstrook.

De uitvoering van de versperring kon verschillen van plaats tot plaats en hing in feite af van de plaatselijke omstandigheden: vlak of heuvelachtig landschap, bos, landbouw- of weidegrond, bewoonde of onbewoonde zones, heide, moerasen, enzovoort. De meest eigenaardige situatie deed zich voor in de zogenaamde dubbeldorpen. Een dubbeldorp is een Belgische dorpskom die helemaal aansluit bij een Nederlandse dorpskom en waarbij de rijksgrens dus tussen of zelfs doorheen de woningen loopt. Vooral Zeeuws-Vlaanderen kent een aantal van die dorpen: Kieldrecht en Klein-Meerdonk (België) en Nieuw-Namen (Nederland), Koewacht (België) en Koewacht (Nederland), De Klinge (België) en Clinge (Nederland), Overslag (België) en Overslag (Nederland). In De Klinge loopt de grens op een bepaalde plaats midden langs de as van een straat: daar stond dan ook een stuk versperring letterlijk in de goot. Bij de bouw van de versperring aarzelden de Duitsers overigens zelden om gebouwen af te breken of om bewoners uit hun huizen te jagen. Tussen Kieldrecht en Nieuw-Namen bestonden de laterale versperringen trouwens uit twee meter hoge kippendraad. In die dorpen was er dan ook niet altijd een *Grenzstreife*, maar werd de versperring uiteraard extra goed bewaakt.

Een bijzonder mooi voorbeeld van een niets ontziende doortastendheid waarmee de bouwers van de versperring optraden, is dat van de versperring in Noord-Limburg. Aanvankelijk liep de versperring er van de grens bij Lozen recht tot aan het punt van de grens tussen Lommel en Neerpelt. De versperring dwarste het kruispunt van de Achelse Quatre-Bras. Ten noorden van de draad lag een vrij groot stuk niemandsland, met onder andere de dorpen Achel en Hamont en, helemaal in de noordelijke punt, de Sint-Benedictusabdij. Toen de Duitsers merkten dat dit niemandsland een eldorado was voor spionnen en smokkelaars, beslisten ze om de versperring naar het noorden te verplaatsen en ze gewoon van dichtbij de grens te laten volgen. Het immense goed van de Sint-Benedictusabdij ligt evenwel te paard op de grens, zelfs de slotmuur loopt over beide landen. De Duitsers hebben er dan bij de verplaatsing van de versperring in de zomer van 1916 niets beters op gevonden dan het hek dwars door het goed van de religieuzen te leggen. Dat ze daarvoor een flinke opening moesten kappen in de slotmuur was voor hen uiteraard geen bezwaar. Gelukkig waren de religieuzen eerder al gevlucht naar andere kloosters; enkele verbleven nog op een tot verblijfplaats ingerichte barak op Nederlands grondgebied. Toen ze er ook een kapel hadden ingericht ter ere van *Onze-Lieve-Vrouw*, spraken sommigen van de *kapel van Onze-Lieve-Vrouw-ter-Kippen*.

Beide foto's getuigen van de verplaatsing van de draadversperring aan de Sint-Benedictusabdij (Achelse Kluis) in augustus 1916. Bovenaan ziet men duidelijk hoe het nieuw tracé van de versperring door het goed van de abdij loopt, en onderaan hoe de bezetter niet heeft gearzeld om daarvoor een stuk van de slotmuur te slopen (Coll. L. Van de Sijpe, Heemkring De Goede Stede Hamont).

Impact van de draadversperring op de bevolking

De draadversperring sloot in de eerste plaats de Belgische grensbevolking af van vrienden, kennissen en familieleden in Nederland. Mogelijke en zeldzame contacten verliepen moeizaam en waren onderworpen aan strenge regels. Hier en daar liet een goedmoedige grenswachter soms wel eens toe – in ruil voor wat tabak, een fles jenever of enkele merken – om aan de draad met bekenden aan de andere kant een babbeltje te slaan. Wanneer de officieren van de grenswacht dat te weten kwamen, werd de begripvolle grenswacht echter meestal gestraft. Reguliere handel tussen België en Nederland werd uiteraard totaal onmogelijk gemaakt, hetgeen de smokkel nog meer in de hand werkte.

De versperring bij Wortel Kolonie. Het betreft hier een stuk versperring in standaarduitvoering, met vijf gladde draden. Het was de Duitse grenswachters geraden om niet tussen de draden te lopen. Zij moesten op het patrouillepad blijven, dat overigens zo goed als altijd aan de Belgische kant van de versperring lag (Collectie Herman Janssen, Merksplas).

Personen van woonkernen die in het niemandsland waren gelegen, hadden het bijzonder moeilijk. Soms leidde dat tot bizarre toestanden. In Zeeuws-Vlaanderen ligt de wijk Moershoofde (gemeente Sint-Laureins) tussen de rijksgrens, waarlangs de versperring stond, en het Leopoldkanaal. De inwoners van deze enkele honderden meters brede strook mochten de rijksgrens en de versperring niet overschrijden; zij konden evenmin naar het binnenland, ten zuiden van het kanaal, omdat alle bruggen streng bewaakt werden. Na veel gezeur slaagden zij erin om de versperring enkele honderden meter naar het zuiden te laten verplaatsen, op de noordelijke oever van het kanaal, maar dan wel op eigen kosten. Vanaf dat ogenblik maakte de bezetter zich helemaal niet druk over wat er gebeurde op de kleine wijk Moershoofde, nu ten noorden van de versperring. De rijksgrens zelf was zo goed als vrij, zodat de mensen aldaar, nu aangewezen op Nederland, voor de rest van de oorlog met rust werden gelaten. Die strook draagt nu nog altijd de toepasselijke naam *Klein België*. Deze toestand was evenwel een uitzondering.

We vermeldden reeds de ongemakken voor landbouwers die akkers, weiden of velden hadden dicht bij de versperring, aan de andere kant van de versperring of

zelfs in Nederland. Het toekennen van vergunningen om die akkers of velden te bewerken hing uitsluitend af van de willekeur van de plaatselijke vertegenwoordigers van de bezettende overheid.

Belgische arbeiders die normaliter in Nederland werkten, kregen het eveneens moeilijk. Er kon meestal geen sprake zijn van een dagelijkse overschrijding van de grens in beide richtingen. Het was enkel bij uitzondering, en meestal voor korte periodes, dat een reisje naar Nederland, heen en weer, werd toegestaan. Die arbeiders moesten dan maar in België blijven, en werden werkloos. Ze konden ook in Nederland blijven, maar dan waren ze gescheiden van hun gezin. Anderen probeerden dan weer clandestien de grens te overschrijden om toch maar iets te kunnen verdienen, bijvoorbeeld bij een landbouwer in Nederland. Dat de bezetter dit soort dagelijks verkeer met Nederland verbood, had natuurlijk te maken met het feit dat dergelijke overtochten vaak gepaard gingen met het meenemen van smokkelbrieven of van berichten van of voor de inlichtingendiensten.

De smokkel en het naar Nederland overbrengen van oorlogsvrijwilligers, smokkelbrieven en berichten voor de inlichtingendiensten werden dusdanig bemoeilijkt en hielden voortaan nog meer gevaren in dan in de periode toen de versperring er nog niet stond. Voor wie aan de grens of aan de versperring betrappt werd tijdens het overbrengen van vluchtelingen, oorlogsvrijwilligers, smokkelbrieven of geheime documenten, was de rekening snel gemaakt. Het arsenaal straffen was indrukwekkend: geldboetes, korte tot levenslange gevangenisstraffen, deportatie naar Duitsland of een veroordeling tot de doodstraf na een schijnproces. De zwaarste straffen – de doodstraf of levenslange dwangarbeid – waren bestemd voor de zogenaamde spionnen, de leiders en belangrijke medewerkers van spionagenetwerken. Minder belangrijke medewerkers van dergelijke diensten kregen meestal een gevangenisstraf van tien jaar. Rekruteurs konden rekenen op een gevangenisstraf van langere of kortere duur of op boetes, net als hardleerse brievensmokkelaars of gewone burgers die in het bezit werden gevonden van frontbrieven.

We kunnen ons eigenlijk nauwelijks voorstellen wat elektriciteit toen betekende voor de modale grensbewoners, onbekend en zonder meer mysterieus. Al snel zouden zij evenwel ondervinden hoe dodelijk elektriciteit wel kon zijn: een van de eerste slachtoffers viel al begin april 1915 bij Weelde. En natuurlijk merkten zij ook wel dat er heel wat dieren omkwamen na aanraking van de stroomdraden. Aan de versperring zouden dan ook heel wat dodelijke slachtoffers vallen: ofwel werden ze geëlektrocuteerd, ofwel werden ze neergeschoten door alerte grensbewakers. Sommigen verdronken ook bij het overschrijden van kanalen of rivieren dicht bij de versperring. Al bij al beschikken wij momenteel over een lijst van ruim 950 gedocumenteerde slachtoffers aan de draad, waarvan om en bij de 90 procent mannen. Ongeveer 50 procent van de slachtoffers waren Belgen (vluchtelingen, agenten van de inlichtingendienst, smokkelaars), een kwart waren Duitsers (grenswachters en heel wat deserteurs), bijna 10 procent waren Nederlanders (grenswachters en smokkelaars), en de rest waren Russen (ontvluchte krijgsgevangenen), Fransen (vluchtelingen en militairen) en enkele Britten (hoofdzakelijk militairen). 75 procent van al die slachtoffers kwam om ten gevolge van elektrocutie, de anderen werden neergeschoten of verdronken.

Technieken om door de versperring te gaan

Velen hebben alsnog geprobeerd om door de versperring naar Nederland te trekken. Het ging altijd om dezelfde: oorlogsvrijwilligers, agenten van de inlichtingendiensten, vluchtelingen, door de Duitse contraspionage opgejaagde burgers, de mensen- en brievensmokkelaars, gewone smokkelaars, deserteurs, enzovoort. Het moge duidelijk zijn dat de geallieerde inlichtingendiensten in

Een door elektrocutie flink toegetakeld slachtoffer bij de draadversperring in de Voerstreek. Wanneer de Duitse grenswachters een lijk vonden bij de versperring, ontdeden ze het meestal onmiddellijk van zijn of haar kledij om na te gaan of het slachtoffer geen geheime documenten bij zich had (Collectie Theo Broers, Moelingen).

Nederland erop stonden dat de berichtenstroom uit bezet gebied bleef doorgaan en dat verdachte of door de Duitsers gezochte agenten tijdig naar Nederland werden gebracht. Ook de clandestiene postdiensten moesten blijven werken. Er bestonden verschillende technieken om het duivelse hek te lijf te gaan. We vermelden er hier enkele. Men kon met een klein schopje een sleufje graven onder de laagste stroomdraad en zo onder de versperring glippen. Sommigen gebruikten wollen dekens die ze rond twee boven elkaar liggende stroomdraden wikkelen, om tussen de aldus geïsoleerde draden te kruipen. Men kon onder de laagste draad of tussen de laagste en de op een na laagste draad een ton steken waarvan de boven- en onderkant waren uitgeklopt: zo ontstond een geïsoleerd tunneltje. Anderen gebruikte een houten fietsvelg die ze tussen de draden vastzetten. In de Voerstreek zowel als in Zeeuws-Vlaanderen probeerde men met een polsstok over de versperring te springen. Men kon een ladder tegen een versperringspaal plaatsen en zo over de draden kruipen – soms had men hulp van de overkant en gebruikte men twee laddertjes. Veel passeurs gebruikten een hefboomkniptang en knipten enkele draden door. Dat moest evenwel snel gebeuren,

Met een passeurs- of vouwraam, ook plooi kader genoemd, konden ervaren passeurs door de versperring glippen. Bovenaan en onderaan waren gleufjes gemaakt, met isolerend materiaal, om het passeursraam vast te zetten tussen twee stroomdraden. Dit origineel passeurskader steekt hier tussen de draden van de zeer voortreffelijke en historisch correcte reconstructie in Zondereigen, een gehucht van Baarle-Nassau (Foto Herman Janssen, Merksplas; het raam is eigendom van de Heemkundige Kring Marblas, Merksplas).

want na het doorknippen van een draad klonk er meestal een alarm. Sommige passeurs beschikten over rubberen handschoenen en laarzen, waarmee ze op redelijk veilige wijze konden werken aan de versperring. Handig was ook een rubberen mat die men onder de draden schoof en die het mogelijk maakte om door de draden te kruipen: zolang men tijdens het vasthouden van een stroomdraad op de rubberen mat bleef staan, was er geen gevaar. Velen gebruikten ook een zogenaamd passeurskader: een opplooibaar en geïsoleerd raam dat tussen twee draden werd vastgezet, en waardoor men dan aan de andere kant kon geraken. Het blijkt ook dat in zeer veel gevallen met kleine of grotere groepen door de versperring werd gegaan na omkoping van de Duitse grenswachters. Het lijkt op het eerste gezicht allemaal vrij gemakkelijk, maar toch was elke doortocht levensgevaarlijk, welke techniek men ook gebruikte. Allereerst liep men steeds het risico dat alerte grenswachters in het grensgebied bij de versperring iets hoorden of zagen en hun wapens gebruikten, ook al gebeurden de meeste passages over de grensdraad 's nachts. Vooral onervaren lieden –

vluchtelingen en oorlogsvrijwilligers – die maar één keer door de versperring moesten geraken en dat probeerden te doen zonder de professionele hulp van een ervaren passeur of grensgids, raakten al snel in paniek en maakten fouten. Het sleufje onder de draad moest snel en diep genoeg gegraven worden, zo niet... Velen zijn omgekomen nadat ze aan de andere kant van de versperring van de ladder sprongen. Sommigen maakten zelf een passeurskader: vaak was dat niet aangepast aan de ruimte tussen de stroomdraden of ontbrak het hen aan handigheid om veilig door de opening te kruipen. Met andere woorden, elke techniek moest zeer oordeelkundig en zorgvuldig worden toegepast, hetgeen niet gemakkelijk was in de spanning van het moment of omdat een en ander altijd zeer snel moest gaan: overal stonden er langs het hek schildwachten of liepen er patrouilleurs langs de draad. Overigens zijn ook een aantal ervaren passeurs omgekomen aan de draad.

In zo goed als elk grensdorp zijn er slachtoffers gevallen ten gevolge van dramatische ongevallen, maar over de gehele lengte van de versperring is er zeker twintig- tot dertigduizend keer door de levensgevaarlijke versperring gegaan.

We vermelden hier het tragisch ongeval van een van de broers Goemaere in Achel. De tweeëntwintigjarige Henri Goemaere, zoon van een vooraanstaand Brussels drukker en uitgever, was op 8 oktober 1915 gesneuveld op de brug over het kanaal Plassendale-Nieuwpoort in Slijpe. Zijn in 1896 geboren broer Joseph wilde de dood van Henri wreken en trok als oorlogsvrijwilliger te voet van Brussel naar Achel, op zoek naar een ervaren passeur die hem over de versperring wilde helpen. Als laatste van een groep van 11 vluchtelingen wilde hij op 16 juni 1917 door de draad kruipen. Hij beging ongetwijfeld een onvoorzichtigheid en *bleef aan de draad hangen*, zoals men toen zei. Beide broers liggen begraven op het schilderachtige kerkhofje rond de kerk van Slijpe.¹⁷

Een ander akelig drama is dat van Louis d'Argent en zijn vrienden. Louis, in 1897 geboren in de buurt van Charleroi, wilde als oorlogsvrijwilliger naar het front trekken. Van zijn vader moest hij evenwel wachten tot hij ten volle 19 jaar oud was. Hij vertrok op 14 oktober 1917 vanuit het verre Wallonië in de richting van Mol en Lommel. Na een eerste mislukte poging probeert hij andermaal, de avond van 21 oktober, door de versperring te geraken, in gezelschap van Remy Kesteley (°3.8.1896) en de broers Julien (°15.4.1900) en Jules (°1898) Desplanque, twee soldaten uit Komen, wevers van beroep. 's Nachts plaatst een passeur die hen vergezelde het passeursraam tussen de draden. Louis en een van de twee broers Desplanque slagen erin om aan de overkant te geraken. De tweede Desplanque begaat evenwel een onvoorzichtigheid, raakt een stroomdraad aan en stort meteen neer. Zijn wanhopige broer keert op zijn stappen terug en ziet het lichaam van zijn oudere broer als het ware aan de versperringsdraden vastkleven. Hij wil hem redden, probeert zijn broer vast te grijpen om hem van de moordende draden weg te trekken en wordt meteen zelf dodelijk geëlectrocuteerd: hij stort neer op zijn broer. Inmiddels is ook Louis d'Argent terug naar de versperring gekomen. En in een poging om de tweede Desplanque tegen te houden, wordt hij door de kracht van de elektriciteit onverbiddelijk meegesleurd tegen de versperringsdraden. Een felle gil snijdt door de nacht... En dan, dan is het opnieuw stil. Drie slachtoffers op minder dan een minuut tijd. Enkele maanden later stappen twee onbekenden van de trein in het station van Lommel, een man en een vrouw, in vrij opvallende rouwkledij. Zij wandelen naar het kerkhof, leggen bloemen neer op het graf van Louis d'Argent en bidden. De dorpsbewoners die voorbijkwamen, zagen de twee bedevaarders, neergeknield in het gras, bittere tranen wenend. Niemand heeft ooit geweten of het de ouders waren van Louis d'Argent of van de broers Desplanque.¹⁸

17 Met dank aan Dhr. M. Constandt, archivaris in Middelkerke, en aan Em. Prof. dr. L. Simons, erehoofdbibliothecaris van de Universiteit Antwerpen, voor het verschaffen van genealogische informatie over de familie Goemaere.

18 Naar M. Anciaux, *L'héroïsme des jeunes* (Parijs 1925) 27–31. Zie ook W. Van Ham, 'Een harde les van de dodendraad', *Eindhovens Dagblad* 5 augustus 2008, die het evenwel heeft over drie Franse vluchtelingen.

Het einde van de oorlog

Aan het einde van de oorlog wordt de elektrische draadversperring meteen afgebroken, meestal door de plaatselijke bevolking, soms al vóór de Wapenstilstand. De palen van het hek kwamen goed van pas als brandstof voor de nakende winter. Ook de draad zelf was welkom, vooral voor de landbouwers die nu opnieuw hun weiden konden afsluiten nadat de Duitsers tijdens de oorlog alle mogelijke soorten draad hadden opgeëist.

Aan het einde van de oorlog wordt de elektrische draadversperring meteen afgebroken, meestal door de plaatselijke bevolking, soms al vóór de Wapenstilstand.

Aan de versperring gebeurde er nog een dramatisch ongeval na 11 november. De zevenendertigjarige landbouwer Jan Van Looveren uit Wuustwezel wilde op 12 november aan zijn ouders fier gaan vertellen dat hij in Meer een boerderijtje had gekocht. Net op de plaats waar Jan door de versperring moest gaan, stond er evenwel nog spanning op de draden. De niets vermoedende landbouwer raakte de draden aan en kwam ter plaatse om. Wellicht was Jan Van Looveren het laatste slachtoffer van de draadversperring – maar dan wel na de Wapenstilstand.¹⁹

Resten van de versperring zijn er nauwelijks te vinden. Hier en daar, op een afgelegen pad waar de versperring ooit heeft gestaan, vindt men soms nog wat resten van de porseleinen isolatoren die op de versperringspalen stonden.

Uiteindelijk blijkt dat het elektrisch hek tijdens de Eerste Wereldoorlog een trieste episode is in de lange geschiedenis van afsluitingen, versperringen en muren die de mens heeft gebouwd om bevolkingsgroepen, vijanden of vermeende vijanden, van zijn eigen territorium te weren, uit te sluiten of in te kooien. Wij denken hierbij, onder andere, aan de Chinese Muur, de muur van Hadrianus en de Berlijnse muur.

Tot wat heeft het allemaal gediend?

Aan de slag in eigen streek: op zoek naar de sporen van de draadversperring

Zoals in elk gedegen historisch onderzoek verdient het aanbeveling om zoveel mogelijk systematisch te werk te gaan. Het bronnenmateriaal zit verspreid in lokale archieven, en is vaak verborgen tussen archiefstukken die niet rechtstreeks te maken hebben met de versperring zelf. Een uitzondering daarop vormen over het algemeen de stukken die de spionage en het verzet betreffen, omdat de band met de activiteiten aan de versperring in dat geval iets duidelijker is. Het iconografisch materiaal is niet zeer uitgebreid – er mocht tijdens de oorlog immers niet vrij gefotografeerd worden – en berust vaak in privécollecties. Dat is eveneens het geval met egodocumenten en verhalen van personen die in contact kwamen met de versperring. Een systematische oproep bij de – vooral oudere – plaatselijke bevolking kan soms tot verrassende resultaten leiden. Ook mondelinge getuigenissen kunnen bijzonder interessant zijn, maar dienen uiteraard met de nodige voorzichtigheid en kritische zin te worden behandeld.

19 Naar schriftelijke ongepubliceerde mededelingen van D. Huijbrechts, 'Slachtoffers grensincidenten WO I Kanton Hoogstraten' en 'Het sneuvelen van Max Skolle' en een schriftelijke mededeling van 6 mei 1998 van Frans Gagelmans (Loenhout). Jan Van Looveren was een neef van de grootvader van Frans Gagelmans.

1. Lokale archieven

Wie aan de slag wil gaan rond de geschiedenis van de draadversperring in een of ander grensdorp zal uiteraard in de eerste plaats moeten nagaan of er in plaatselijke archieven nog iets te vinden is: gemeentearchief (voor zover dit niet is overgebracht naar het Rijksarchief), archieven van kloosters, abdijen, scholen, bedrijven, ziekenhuizen, enzovoort. Meestal bevat het gemeentearchief stukken i.v.m. instructies van de bezetter aan het gemeentebestuur (verordeningen, aankondigingen, reglementen, bestellingen, betalingen, straffen, kaartjes, enzovoort) in verband met het gemeentelijk gebeuren tijdens de oorlog, en dus soms ook betreffende de versperring. Het kan ook belangrijk zijn om de registers van de burgerlijke stand te raadplegen, zeker indien men de slachtoffers aan de draadversperring wil identificeren en repertoriëren.

2. Persoonlijke archieven en getuigenissen

Het is evenzeer belangrijk om na te gaan of er bij inwoners van de gemeente nog stukken te vinden zijn, mogelijks nog *mémoires* of notities van personen die de oorlog hebben meegemaakt. Een oproep via heemkundige tijdschriften of lokale kranten leverde al meer dan eens goede resultaten op. Wellicht zijn er ook nog personen die – jammer genoeg onrechtstreekse – getuigenissen kunnen leveren in functie van wat hun ouders of grootouders vertellen over de oorlog, inzonderheid over de versperring. Misschien is er hier of daar nog vergeten fotomateriaal beschikbaar.

3. Institutionele archieven

Uiteraard moet men een kijkje gaan nemen in de vestigingen van het Rijksarchief. Vooral het Algemeen Rijksarchief in Brussel beschikt over het zeer interessante Archief van de Vaderlandslievende Diensten. Daar zal men verslagen vinden van agenten van de plaatselijke en regionale netwerken die ingeschakeld waren in de geallieerde inlichtingendiensten. Deze verslagen bevatten vaak zeer interessante gegevens over de werking van deze diensten aan de grens en in de omgeving van de draadversperring. Ook het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis (Brussel) beschikt over een interessant archief. Tevens loont het vaak de moeite om even een kijkje te nemen in de archieven van de stadsmusea.

4. Reconstructies en iconografisch materiaal

Specifieke verzamelingen met iconografisch materiaal over de draadversperring bestaan er bij ons weten niet. Foto's zijn verspreid in allerlei archieven, erfgoedbibliotheken (vaak raadpleegbaar via het internet) en vooral privéverzamelingen.

Wie plant om een tijdelijke of permanente reconstructie van een stukje draadversperring te bouwen, dient uiteraard best over foto's van de draadversperring te beschikken van de plaats waar een dergelijke reconstructie wordt opgetrokken, zo niet loopt men het risico een historisch onverantwoorde en niet correcte constructie op te zetten. Natuurlijk dient een dergelijke reconstructie uiteraard bij voorkeur te worden gebouwd op de precieze plaats waar ze tijdens de Eerste Wereldoorlog stond en van voldoende verklarende panelen in de onmiddellijke nabijheid te worden voorzien. Dan pas wordt het een echt *lieu de mémoire*. Daarvoor kan men het beschikbare en door ons reeds gepubliceerd kaartenmateriaal raadplegen.²⁰ Tot op heden geslaagde reconstructies zijn deze van Hamont-Achel (op de wijk Den Ezel), Zondereigen (Baarle-Hertog) en Molenbeersel. Het heeft evenwel geen zin om nu meteen in elk grensdorp een reconstructie van de elektrische versperring te gaan bouwen: een gedegen samenwerking met organisaties in buurgemeenten maakt het niet enkel mogelijk om tot een goede taakverdeling te komen, het levert ook meer middelen op om het project op een kwaliteitsvolle en historisch verantwoorde wijze te realiseren. Voorzie in elk geval ook minstens een beperkte brochure met

Beeldrecht voorheen: Museum van Oorlog en Vrede, nu: Koninklijk Museum van Oorlog en Vrede, Brussel. De afbeelding is afkomstig van een populair Duits tijdschrift gepubliceerd tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Tekening uit een populair Duits tijdschrift gepubliceerd tijdens de Eerste Wereldoorlog. De legende luidt als volgt: 'Grensbescherming tussen België en Nederland door een elektrische draadversperring. Dit soort grensbescherming biedt de grootste zekerheid tegen de van en naar Nederland ijverige en zeer bedreven Britse spionage, maar ook tegen de geheime vlucht van strijdvaardige mannen en oorlogsvrijwilligers uit België. Het levensgevaarlijk aspect van de elektrische stroom wordt hier geïllustreerd door het onder de draad liggend haasje dat uiterst voorzichtig door een van onze manschappen naar voor wordt getrokken.' (Kriegsbuch für die Jugend und das Volk, Stuttgart, Franckh'sche Verlaghandlung, april 1916 p. 144).

²⁰ Zie A. Vanneste, *Kroniek van een dorp in oorlog. Neerpelt 1914–1918. Het dagelijks leven, de spionage en de elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Deurne 1998), 287–292.

toelichtingen om een en ander te situeren, mogelijks met enkele pakkende plaatselijke *draadverhalen* en bijkomend illustratiemateriaal. Let op alle details: de dikte van palen en draden, correcte – liefst originele – isolatoren, de afstand tussen de drie versperringen, de aanvoerlijnen, enzovoort.

Een reconstructie is niet in de eerste plaats een toeristische attractie, wel een historisch monument opgetrokken als respectvol eerbetoon voor zij die gestreden hebben voor de vrijheid waarvan wij nu genieten.

Doorgangspoort op de Poel (huidige Poelstraat) in Zelzate, net ten westen van het kanaal Gent-Terneuzen, waar de huidige (Belgische) Beneluxlaan overgaat in de (Nederlandse) Westkade. De poort van deze *Militärdurchlaß* lag op de spoorlijn Gent-Terneuzen. De hoge palen aan weerszijden van de poort droegen de *Speiseleitung* of aanvoerleiding. Uiterst rechts zien we nog net een stuk van een klassiek wachthokje (Collectie M. Mechelinck).

Bibliografisch advies

In onderstaande lijst zal elke geïnteresseerde een aantal standaardpublicaties vinden omtrent de onderwerpen die de elektrische draadversperring aanbelangen. Aangezien wij bijna hoofdzakelijk redelijk recente publicaties vermelden, zal hierbij het zogenaamd bibliografisch sneeuwbaaleffect spelen: al deze studies bevatten immers elk op hun beurt een uitgebreide bibliografie.

Over de structuur en de werking van de inlichtingendiensten tijdens de Eerste Wereldoorlog:

L. Van Ypersele en E. Debruyne, *De la guerre de l'ombre aux ombres de la guerre. L'espionnage en Belgique durant la guerre 1914–1918* (Brussel 2004).

M. Occlshaw, *Armour against fate: British military intelligence in the first world war* (Londen 1989).

J. Van Der Fraenen, *Voor den kop geschoten. Executies van Belgische spionnen door de Duitse bezetter (1914–1918)* (Roeselare 2009).

Dit blad publiceerde in 2012 een voortreffelijke bijdrage over een Belgische plaatselijke dienst

G. Clerbout, 'Stille helden. Een Mechels spionagekoppel uit de Eerste Wereldoorlog', *Tijd-Schrift. Heemkunde en lokaal-erfgoedpraktijk in Vlaanderen*, 2 (2012) 36–47.

Betreffende de clandestiene post:

A. Hornick, 'De smokkelaarspost tijdens de Eerste Wereldoorlog', *De Postzegel*, 37 (1974) 83–89 en, 109–115

R. Silverberg, *La poste belge durant la guerre de 1914–1918* (Brussel 1976).

Over de smokkel in het algemeen en tijdens de Eerste Wereldoorlog in het bijzonder:

P. Spapens en A. Van Oirschot, *Smokkelen in Brabant. Een grensgeschiedenis 1830–1970* (Hapert 1988).

S. Van Waesberghe, *Smokkel in het Land van Waas tijdens de Eerste Wereldoorlog*, Onuitgegeven Licentiaatsverhandeling, Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, Sectie Geschiedenis, Universiteit Gent, 2001.

Raadpleegbaar via http://home.planetinternet.be/~sl988158/smokkel_land_van_waas/smokkel_lvw_hfst_3.htm.

Over de vluchtelingenproblematiek tijdens de Eerste Wereldoorlog:

E. De Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel 2000).

M. Amara e.a., *Vluchten voor de oorlog. Belgische vluchtelingen 1914–1918* (Leuven 2004).

M. Amara, *Les Belges à l'épreuve de l'exil: Les réfugiés de la Première Guerre mondiale* (Brussel 2008).

Over alle aspecten van de elektrische draadversperring:

G. Hoebeke, 'Wereldoorlog I: De elektrische draad te Wachtebeke en omstreken', *Jaarboek van de Heemkundige Kring Oud Wachtebeke*, 35 (2003) 185–196.

H. Janssen, 'De Grote oorlog in onze provincie', *Van Wirskaante* (Driemaandelijks tijdschrift van de Heemkundekring Amalia van Solms, Baarle-Hertog-Nassau) Deel 1, 19 (2004) 4, 201–212; Deel 2, 20 (2005) 1, 25–44; Deel 3, 20 (2005) 2, 91–113; Deel 4, 20 (2005) 3, 159–180; Deel 5, 21 (2006) 1, 21–41; Deel 6, 21 (2006) 2, 91–107; Deel 7, 21 (2006) 3, 138–150; Deel 8, 21 (2006) 4, 193–205; Deel 9, 22 (2007) 1, 18–27. Ook te raadplegen via http://www.amaliavansolms.org/joomla15/index.php?option=com_content&view=category&id=90:oorlog&Itemid=118&layout=default (september 2009).

E. Loffeld, 'Het suizen van de dodendraad', *De Hoogstraatse Gazet* 7, 14, 21 en 28 december 1979, 4, 11 en 25 januari 1980.

L. Sterken, *Het epos van de draad*, heruitgave door J. Spooren (Neerpelt 1993).

A. Vanneste, *Kroniek van een dorp in oorlog. Neerpelt 1914–1918. Het dagelijks leven, de spionage en de elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Deurne 1998).

A. Vanneste, 'Het eerste 'IJzeren gordijn'? De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens de Eerste Wereldoorlog', *Het tijdschrift van Dexia Bank*, 54 (2000) 39–82.

A. Vanneste, 'Een door de traditionele geschiedschrijving vergeten feit uit WO I: De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens', *Jaarboek 2002 Heemkundige Kring Oud Wachtebeke* (2002) 57–184.

A. Vanneste, 'De dodendraad in het Land van Beveren tijdens de Eerste Wereldoorlog' *Het Land van Beveren*, 45 (2002), 119–142 en 167–185.

A. Vanneste, 'Hou die Belgen toch tegen aan de grens! De elektrische draadversperring aan de Belgisch-Nederlandse grens tijdens Wereldoorlog I', *De Ghulden Roos*, 69 (2009) 19–49.

De zeer voortreffelijke en constant aangevulde website van de Heemkundige Kring Amalia Van Solms van Baarle-Hertog-Nassau: <http://www.dodendraad.org/>

Biografie

Em. Prof. dr. Alex Vanneste (1946) is doctor in de Romaanse filologie en was gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen, waar hij Franse taalkunde doceerde, Franse grammatica, Sociolinguïstiek en ICT voor menswetenschappen. Momenteel doceert hij nog het opleidingsonderdeel Sociolinguïstiek.

Hij is erevoorzitter van de Raad van Bestuur van de Universiteit Antwerpen, afgevaardigd bestuurder van UCSIA vzw en voorzitter van Linguapolis. Sinds de jaren 1990 publiceerde hij ook een boek en tal van bijdragen over de draadversperring. Voor alle andere publicaties: zie www.ua.ac.be/alex.vanneste.